

Са з'яўленнем блогасферы стала неабходным умець вырозніваць інфармацыю. У сучаснай медыякамунікацыі выяўляюцца рызыкагенныя зоны з гледжання публічных маўленчых паводзін. Новая функцыя мовы, што рэалізуецца ў інтэрнэт-камунікацыі, – функцыя прэзентацыі і самапрэзентацыі – прыводзіць да парушэння традыцыйнага вербальнага ідэала і трансфармацыі соцыумных мадэляў паводзін у бок агрэсіўнай самарэкламы і падаўлення іншага меркавання. Перад намі рэальнасць, якая нясе шэраг пагроз: ад распаўсюджвання радыкальных ідэй і тэорый змовы да дыпламатычных крызісаў. Медыя наводнены дэзынфармацыяй, якая распаўсюджваецца праз папулярныя месенджары. Грамадства на мяжы XX і XXI стагоддзя як быццам кінута ў зацятую барацьбу, а менавіта – у стан сеткацэнтрывага супрацьстаяння. Надакучлівая вербальная агрэсія паступова транспануецца ў фізічную. Медыйная інфармацыя становіцца кадыфікаванай, думкі блытанымі, фразы двухзначнымі. Гэтая кадыфікаваная мова, што генерыруецца ў рэвалюцыі новага часу, – упадабаны прыём палітэхналагаў.

РЭДАКТАРСКІ ІНСТРУМЕНТАРЫЙ У ЭНЦЫКЛАПЕДЫЧНЫМ ВЫДАВЕЦТВЕ: МЕТАДЫЧНЫЯ ЎКАЗАННІ І ІХ ПАРАЎНАЛЬНЫ АНАЛІЗ

В. І. Іўчанкаў¹⁾, Я. А. Рудачэнка²⁾

*¹⁾Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
вул. Кальварыйская, 9, 220004, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь,
diskurs03@mail.ru,*

*²⁾Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
вул. Кальварыйская, 9, 220004, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь,
chelseachampion02@gmail.com*

Разглядаюцца пытанні фарміравання рэдактарскага інструментарыю паводле прызнаных нарматыўных палажэнняў і спецыялізаваных, выпрацаваных у канкрэтным выдавецтве метадычных указанняў; параўноўваюцца іх варыянты ў дыяхронным аспекце, тлумачацца экстралінгвістычныя фактары пераасэнсавання пэўных выпадкаў у рэдактарскай дзейнасці.

Ключавыя словы: рэдактарскі інструментарый; метадычныя ўказанні; маўленчая практыка; энцыклапедычны артыкул; экстралінгвістычныя фактары; выдавецтва.

EDITORIAL INSTRUMENTARIUM IN ENCYCLOPEDIA PUBLISHING HOUSE: METHODOLOGICAL INSTRUCTIONS AND THEIR COMPARATIVE ANALYSIS

V. I. Ivchenkov^a, Y. A. Rudachenka^b

*^aBelarusian State University,
9, Kalvariyskaya Str., 220004, Minsk, Republic of Belarus
Corresponding author: V. I. Ivchenkov (diskurs03@mail.ru),*

*^bBelarusian State University,
9, Kalvariyskaya Str., 220004, Minsk, Republic of Belarus
Corresponding author: Y. A. Rudachenka
(chelseachampion02@gmail.com)*

The issues of formation of editorial instrumentarium according to the recognized regulations and specialized methodical instructions developed in a concrete publishing house are considered; their variants in the diachronic aspect are compared, extralinguistic factors of reinterpretation of certain cases in editorial activity are explained.

Key words: editorial instrumentarium; methodical instructions; speech practice; encyclopedic article; extralinguistic factors; publishing house.

Рэдактарская дзейнасць грунтуецца на строгім захоўванні імператыўных норм мовы выдання. Дыспазітыўныя выпадкі павінны прыводзіцца да канкрэтных аналогій. Маём на ўвазе выкарыстанне арфаграфічных і граматычных варыянтаў, якія ў пэўны перыяд развіцця мовы прызнаюцца раўнапраўнымі ці супадпарадкавальнымі. Задача рэдактара ў такой сітуацыі – аддаць перавагу дамінавальнаму варыянту, што вызначаецца 1) высокай частотнасцю прымянення ў маўленчай практыцы, 2) тэндэнцыяй развіцця пэўнай граматычнай формы, 3) суб'ектыўнымі фактарамі (ступень развіцця лінгвістыкі ў сінхраніі, экстралінгвістычны ўплыў (параўн.: ужыванне ў дыяхраніі граматычнай формы назойніка мужчынскага роду ў родным склоне тыпу *камунізм*, *сацыялізм*), ступень распаўсюджанасці выкарыстання канкрэтнай лексемы, у прыватнасці замежнага паходжання, 4) метадычнымі ўказаннямі для рэдактараў канкрэтнага выдавецтва. Спынімся на апошнім палажэнні і правядзём параўнальны аналіз такіх метадычных указанняў, распрацаваных у розныя гады існавання Беларускай энцыклапедыі імя Петруся Броўкі.

Першыя метадычныя распрацоўкі па рэдагаванні для супрацоўнікаў галоўнай рэдакцыі Беларускай Савецкай Энцыклапедыі пры Акадэміі навук БССР выйшлі ў 1967 годзе пад назвай «Метадычныя ўказанні для рэдактараў Беларускай Савецкай Энцыклапедыі». Праз пяць год адбылося перавыданне «Метадычных указанняў». П. У. Броўка тлумачыў гэта тым, што ў працэсе работы над энцыклапедыяй узнікла шмат новых пытанняў, вырашэнне якіх зафіксавана ў розных дадатковых метадычных дакументах ці практычна рэалізавана, але не сфармулявана ў форме рэкамендацый [1, с. 3].

У 1995 годзе для падрыхтоўкі 18-томнай «Беларускай энцыклапедыі» (галоўныя рэдактары – Барыс Сачанка (1 том) і Генадзь Пашкоў (1–18 тамы)) былі створаны «Метадычныя ўказанні для рэдактараў Беларускай Энцыклапедыі». Яны ўтрымліваюць 19 раздзелаў, большая частка з якіх паўтарае назвы раздзелаў «*Метадычных указанняў для рэдактараў Беларускай Савецкай Энцыклапедыі*». У параўнанні з папярэднім выданнем, адсутнічаюць раздзелы «**Паказальнікі**» і «**Дадатак**» (некаторыя яго падраздзелы ўключаны ў раздзел «**Скарачэнні, прынятыя ў БелЭн**»), перайменаваны раздзелы «**Назвы артыкулаў**» (у варыянце 1972 г. – «**Назвы і аб’ёмы артыкулаў**»), «**Планы і патрабаванні да зместу артыкулаў па розных галінах ведаў**» (у варыянце 1972 г. – «**Планы і патрабаванні да зместу артыкулаў розных галін ведаў**»), «**Адзінкі фізічных велічынь**» (у варыянце 1972 г. – «**Найменні і адзінкі фізічных велічынь**»), «**Скарачэнні, прынятыя ў БелЭн**» (у варыянце 1972 г. – «**Скарачэнні, прынятыя ў БелСЭ**»).

У «Метадычных указаннях» 1995 г. назіраюцца змены палажэнняў «Метадычных указанняў» 1972 г. Да іх адносяцца наступныя.

Адрозніваюцца патрабаванні расстаноўкі тэрмінаў у алфавітным парадку пры складанні слоўніка. Так, у «*Метадычных указаннях*» 1972 г. афрыкаты «дж» і «дз» лічацца самастойнымі літарамі, а ў «*Метадычных указаннях*» 1995 г. кваліфікуюцца як дыграфы:

«б) афрыкаты «дж» і «дз» лічацца самастойнымі літарамі» [1, с. 20];

«б) афрыкаты «дж» і «дз» не лічацца самастойнымі літарамі» [2, с. 18].

У «Метадычных указаннях» 1995 г. змяняецца трактоўка пэўных агульных палажэнняў папярэдняга выдання, пра што сведчыць параўнальны аналіз версій 1972 і 1995 гадоў. Спынімся на гэтым больш падрабязна.

У версіі 1972 г. указваецца: «12. **Не даюцца артыкулы пра асобныя народы**, бо ўсе неабходныя антрапалагічныя і этнаграфічныя

звесткі прыводзяцца ў комплексных артыкулах пра краіны, рэспублікі, краі і вобласці ў раздзеле “Насельніцтва”, а таксама ў адпаведных абагульняльных артыкулах тыпу Народы СССР, Народы Афрыкі, Народы Лацінскай Амерыкі і інш.» [1, с. 6–7]. Тады як у версіі 1995 г. чытаем: «12. Як правіла, **даюцца артыкулы пра асобныя народы**, звесткі пра народы прыводзяцца таксама ў комплексных артыкулах пра краіны ў раздзеле “Насельніцтва”» [2, с. 6].

Тое самае назіраем пры пералічэнні арганізацый, прадпрыемстваў, навучальных устаноў і іншых ведамстваў; іх пералік робіцца паводле экстралінгвістычных фактараў, а менавіта атрымання Рэспублікай Беларусь суверэнітэту. Так, у версіі 1972 г. адзначаецца: «9. Побач з абагульняльнымі артыкуламі пра ВНУ і даследчыя інстытуты **даюцца асобныя артыкулы пра ўніверсітэты СССР** і старэйшыя замежныя ўніверсітэты, **пра Акадэмію навук і галіновыя акадэміі СССР**, пра акадэміі навук саюзных рэспублік і найбуйнейшых замежных дзяржаў, **а таксама пра ўсе вышэйшыя навучальныя і навукова-даследчыя ўстановы БССР**. 10. Побач з абагульняльнымі артыкуламі пра галіны народнай гаспадаркі **даюцца артыкулы пра асобныя буйныя прамысловыя прадпрыемствы БССР, калгасы і саўгасы**, адбор якіх робіцца ў адпаведнасці з іх значэннем у эканамічным развіцці рэспублікі, а таксама артыкулы аб прадпрыемствах, вядомых у сувязі з гістарычнымі падзеямі, вытворчымі дасягненнямі ці дзейнасцю выдатных рэвалюцыянераў, вынаходнікаў, наватараў вытворчасці» [1, с. 6]. У версіі 1995 г. канстатуецца: «9. **Даюцца асобныя артыкулы пра ўсе ўніверсітэты, ВНУ, спецыяльныя сярэднія навучальныя ўстановы, навукова-даследчыя ўстановы Беларусі** і пра старэйшыя замежныя акадэміі навук і галіновыя акадэміі і ўніверсітэты замежных дзяржаў. 10. Побач з абагульняльнымі артыкуламі пра галіны народнай гаспадаркі **даюцца артыкулы пра асобныя буйныя прамысловыя і сельскагаспадарчыя прадпрыемствы Беларусі**, адбор якіх робіцца ў адпаведнасці з іх эканамічным значэннем у развіцці краіны, а таксама артыкулы пра буйныя прадпрыемствы, што маюць вялікія дасягненні, даўнюю гісторыю ці звязаны з дзейнасцю вынаходнікаў і наватараў вытворчасці» [2, с. 5].

«Метадычныя ўказанні» 1995 г. павышаюць адказнасць рэдактара ў працы з першакрыніцамі. Гэта відаць з параўнання варыянтаў адпаведных тэкстаў.

Версія 1972 г.:

«6. Усе лічбавыя і іншыя фактычныя паказчыкі даюцца па першакрыніцах (статыстычныя даведнікі, архівы, дакументы, манаграфіі і г. д.). Гэта адносіцца да гістарычных фактаў і іх храналогіі, да бібліяграфіі, да лічбавых статыстычных звестак, якія характарызуюць прыроду, насельніцтва, эканоміку, дзяржаўны лад, да біяграфіі і інш. **Аўтар абавязаны на палях рукапісу назваць крыніцы выкарыстаннага ім фактычнага матэрыялу, а рэдактар – старанна праверыць дакладнасць гэтага матэрыялу**» [1, с. 27].

Версія 1995 г.:

«6. Усе лічбавыя і іншыя фактычныя паказчыкі даюцца па першакрыніцах (статыстычныя даведнікі, архівы, дакументы, манаграфіі і г. д.). Гэта адносіцца да: гістарычных фактаў і іх храналогіі, да бібліяграфіі, да лічбавых статыстычных звестак, якія характарызуюць прыроду, насельніцтва, эканоміку, дзяржаўны лад, да біяграфіі і інш. **Аўтар і рэдактар абавязаны на палях рукапісу назваць крыніцы выкарыстаннага імі фактычнага матэрыялу, а рэдактар – старанна праверыць дакладнасць пададзеных аўтарам звестак**» [2, с. 25–26].

Прыведзеныя прыклады сведчаць пра тое, што правілы ў двух варыянтах «Метадычных указанняў» часам маюць розную трактоўку. Пры ўзнікненні пытанняў, звязаных з падрыхтоўкай іншых энцыклапедычных выданняў, рэдактар павінен прачытаць абодва варыянты трактоўкі правіла, а потым, улічваючы спецыфіку выдання, абраць адпаведную трактоўку.

Падчас падрыхтоўкі энцыклапедычных выданняў можа скласціся сітуацыя, калі экстралінгвістычны фактар (напрыклад, змена калектыву галоўнай рэдакцыі) уплывае на прынцыпы напісання ўзаемазвязаных тэрмінаў. Так, у патрабаваннях «Метадычных указанняў» да афармлення артыкула пра мацерыкі адзначаецца: «Непажадана пісаць слова “Еўразія”, лепш пісаць “Еўропа і Азія”, “Мацярык Еўропы – Азіі”» [2, с. 139]. Трэба падкрэсліць, што ў «Беларускай энцыклапедыі» ёсць дэфініцыі ўсіх трох тэрмінаў – Азія, Еўразія, Еўропа. Артыкул пра Азію знаходзіцца ў 1-м томе выдання. У гэтым энцыклапедычным матэрыяле наогул адсутнічае слова «Еўразія», якое расшчапляецца на два іншыя назоўнікі – «Еўропа» і «Азія»: «<...> Разам з *Еўропай* утварае адзін мацярык Еўропы – Азіі. Мяжа на сушы паміж А. і Еўропай праходзіць на ўсх. падножжы Уральскіх гор <...>» [3, с. 165]. У дэфініцыі тэрміна Еўразія, што размяшчаецца ў 6 томе, расшчапленне захоўваецца разам з самім тэрмінам, які скарачаецца да першай галоснай літары: «<...>

У Е. ўваходзяць дзве часткі свету – *Еўропа* і *Азія*. <...> Умоўная мяжа паміж Еўропай і Азіяй пралягае па ўсх. падножжы Уральскіх гор, р. Эмба, паўн. ч. Каспійскага м., Кума-Маньцкай упадзіне, паўн. мяжы Каўказскіх гор, Азоўскім і Чорным м. і пралівах паміж Чорным і Міжземным м.» [4, с. 398]. Іншая сітуацыя назіраецца ў артыкуле пра Еўропу, які таксама прысутнічае ў 6-м томе энцыклапедыі, там прынцып, закладзены ва ўказаннях, не выконваецца: «**ЕЎРÓПА**, частка свету, зах. ч мацерыка *Еўразія*. <...>» [4, с. 400].

На выбар тых ці іншых варыянтаў уплываюць і суб'ектыўныя меркаванні, якія не прапісаны ў афіцыйных дакументах, а прынятыя вусна па дамоўленасці з калектывам. Так, энцыклапедыя «Гарады і вёскі Беларусі» – адзінае выданне, дзе ў тэкстах артыкулаў пасля даты пішацца скарачанае слова «год» (г.), тады як у астатніх энцыклапедычных выданнях слова «год» не ўказваецца:

<<...> З 20.1. 1960 г. ў Гродзенскай вобласці. З 26.12.1962 г. ў Ашмянскім, з 6.1. 1965 г. ў Астравецкім р-нах. <...>» (Энцыклапедыя «Гарады і вёскі Беларусі. Том 9. Гродзенская вобласць. Кніга 1», артыкул «Таборы») [5, с. 175];

«НОВОЛУКОМСКИЙ ЗАВОД КЕРАМЗИТОВОГО ГРАВИЯ. Осн. в 1977 в г. Новолукомль Чашникского р-на как 3-д керамзитового гравия, с 2000 преобразован, с 2000 преобразован в ОАО «Завод керамзитового гравия г. Новолукомль». <...>» (Энцыклапедыя «Регионы Беларуси. Том 2. Витебская область. Книга 2») [6, с. 190];

<<...> К. любіў наведаць Р. Упершыню наведаў яе ў 1966 падчас здымак эпізодаў фільма «Хрыстос прызямліўся ў Гародні». <...>» (Энцыклапедыя «Уладзімір Караткевіч», артыкул «Ракаўшчына») [7, с. 326];

<<...> Адзін курган у 1871 раскапаны дырэктарам мясц. вучылішчаў С. Ф. Куклінскім. <...>» (Энцыклапедыя «Археалогія Беларусі. Том 2», артыкул «Пінскія курганы») [8, с. 190].

Сярод іншых неафіцыйных асаблівасцей можна назваць варыятыўнае ўжыванне кропкі ў скарачэнні слова мільёнаў (млн.; кропка ў такім скарачэнні прысутнічае ў класічных энцыклапедычных тэкстах, але адсутнічае ў спецыяльных праектах і электронных выданнях); скарачэнне «чорнага слова» (тэрміна) да адной літары; напісанне «ў» пасля кропкі, якая з'яўляецца не знакам прыпынку, а сімвалам скарачэння, што дапушчальна выключна ў падобных выданнях, у астатніх выпадках ужыванне «ў» пасля кропкі з'яўляецца арфаграфічнай памылкай.

Можна зрабіць выснову пра тое, што «Метадычныя ўказанні для рэдактараў Беларускай Савецкай Энцыклапедыі» і «Метадычныя ўказанні для рэдактараў Беларускай Энцыклапедыі» сталі першымі крыніцамі, у якіх паслядоўна і сістэмна асвятлялася методыка рэдагавання энцыклапедычных выданняў. Стваральнікі нарматыўнага дакумента апісалі этапы працы над энцыклапедыяй, устанавілі тэхнічныя, арфаграфічныя, стылістычныя і іншыя патрабаванні да тэкстаў артыкулаў, тым самым вызначылі спецыфіку камунікацыі паміж аўтарам і рэдактарам. Разам з тым сустракаюцца прыклады, калі супрацоўнікі не прытрымліваюцца палажэнняў, закладзеных у метадычных укаваннях. Аднак такія выпадкі хутчэй выключэнне, чым заканамернасць. У цэлым калектыў, што рыхтуе энцыклапедыі, імкнецца захоўваць літаратурныя нормы, што садзейнічае стабілізацыі ў сферы моўнай камунікацыі і мае важнае дзяржаўнае значэнне.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Метадычныя ўказанні для рэдактараў Беларускай Савецкай Энцыклапедыі / Акад. навук Бел. ССР, Гал. рэд. Бел. Савец. Энцыклапедыі. 2-е выд., выпр. і дап. Мінск, 1972. 237 с.
2. Метадычныя ўказанні для рэдактараў Беларускай Энцыклапедыі / Б. І. Сачанка [і інш.]; пад агул. рэд. Б. І. Сачанкі. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1995. 208 с.
3. Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. Т. 1. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1996. 552 с.
4. Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. Т. 6. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 1998. 576 с.
5. Гароды і вёскі Беларусі: энцыклапедыя. Т. 9. Гродзенская вобласць. Кн. 1 / рэдкал.: У. У. Андрыевіч (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2015. 656 с.
6. Регионы Беларуси: энциклопедия. В 7 т. Т. 2. Витебская область. В 2 кн. Кн. 2. К–Я / редкол.: Т. В. Белова (гл. ред.) [и др.]. Минск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2011. 640 с.
7. Уладзімір Караткевіч: энцыклапедыя / рэдкал.: В. У. Ваніна (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2020. 432 с.
8. Археалогія Беларусі: энцыклапедыя. У 2 т. Т. 2. Л–Я / рэдкал.: Т. У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2011. 464 с.